

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОЛОГІЇ

**Розвиток емоційно-почуттєвої сфери дошкільників
засобами народної культури**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконав: студент(ка) 231 групи

Спеціальності 012 Дошкільна освіта

Освітньо-професійної (наукової)
програми «Дошкільна освіта»

Полянчич Валентина Вікторівна

Керівник: к.п. н. доцент

Сидоренко Н.І.

Рецензент: к.п.н., доцент

Гриценко І. В.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи емоційного розвитку дітей дошкільного віку.....	6
1.1. Психо-емоційні особливості дошкільника.....	6
1.2. Особливості розвитку емоційно-чуттєвої сфери дошкільників.....	9
РОЗДІЛ 2. Специфіка впливу на емоційно-чуттєву сферу дошкільника засобами народного мистецтва.....	17
2.1. Розвиток емоційно-почуттєвої сфери дітей дошкільного віку засобами усної народної творчості.....	17
2.2. Вплив музичного народного мистецтва на емоційну сферу дошкільників.....	24
2.3. Роль народних промислів та ремесел у розвитку емоцій дитини.....	29
2.4. Народне мистецтво в дошкільних навчальних закладах.....	34
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

ВСТУП

Проблема специфіки розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку залишається для педагогічної науки актуальною як у теоретичному, так і в суто прикладному аспектах. Аналіз чисельних наукових досліджень дає змогу констатувати небажані тенденції, що відзначаються в розвитку дошкільнят. З-поміж них: збільшення кількості дітей, у яких спостерігається зростання рівня фрустрації, депресивності, емоційної напруги. До факторів, що впливають на розвиток емоційної сфери, за даними вчених, належать соціально-психологічні умови життєдіяльності дитини, техногенні та екологічні.

Питаннями про розвиток емоцій в дитячому віці та їхній вплив на життєдіяльність піднімали в своїх студіях багато вчених: О. Запорожець, О. Кононко, А. Кошелева, Я. Неверович та інші, що мотивується важливістю емоційної сфери. Адже емоції тісно пов'язані з іншими функціями психіки та здійснюють величезний вплив на становлення дитини як особистості. [12, с. 30]. Проте аналіз педагогічного досвіду свідчить про недостатню кількість уваги, що приділяється емоційному розвитку дітей, не зважаючи на те, що важливість емоційних процесів у структурі психічної діяльності особистості важко переоцінити.

У контексті особистісно-орієнтованої моделі сучасної освіти положення про здійснення психолого-педагогічного впливу через внутрішній світ дитини, у тому числі засобами фольклору, є концептуально важливим. Першими кроками до внутрішнього світу дошкільника є позитивні емоційні переживання, що за умови цілеспрямованого та продуманого виховного процесу перетворюються на вищий продукт культурно-емоційного розвитку особистості – почуття, що є стійким ставленням до певних явищ дійсності.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають положення праць вітчизняних та зарубіжних учених про особливості емоційного розвитку дітей дошкільного віку, студії з методики та

народознавства і фольклористики, з-поміж яких студії А. Богуш, К. Ізарда, О. Запорожця, О. Кононко, Я. Неверович, М. Стельмаховича, Н. Трафаїли та інших.

Актуальність дослідження полягає в необхідності детально окреслити та проаналізувати роль засобів народної культури на розвиток емоційно-почуттєвої сфери дітей дошкільного віку з точки зору методичної науки.

Мета роботи полягає у розкритті особливостей залучення до методичної практики засобів народної культури як засобів впливу та розвитку емоційно-почуттєвої сфери дошкільників.

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- окреслити поняття емоцій у вітчизняній та зарубіжній науці;
- дослідити особливості та періодизацію розвитку емоційно-почуттєвої сфери дошкільників;
- специфіку розвитку емоційно-почуттєвої сфери дітей дошкільного віку засобами усної народної творчості;
- охарактеризувати вплив музичного народного мистецтва на емоційну сферу дошкільників;
- розкрити сутність впливу народних промислів та ремесел у розвитку емоцій дитини;
- прослідкувати особливості залучення народного мистецтва в дошкільних навчальних закладах.

Об'єктом дослідження стали особливості та закономірності розвитку емоційно-почуттєвої сфери дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – роль та вплив засобів народної культури на розвиток емоційно-почуттєвої сфери дошкільників.

Апробація роботи. Матеріали дослідження висвітлені в статті «Особливості розвитку емоційно-почуттєвої сфери дошкільників».

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані в студентами вищих навчальних

закладів при написанні курсових робіт і кваліфікаційних робіт та в практиці роботи дошкільних навчальних закладів.

Структура роботи зумовлена метою і завданнями дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи емоційного розвитку дітей дошкільного віку

1.1. Психо-емоційні особливості дошкільника.

Емоції – один із найважливіших компонентів психічних процесів, що характеризують переживання людиною об'єктивної дійсності, ставлення її до довкілля та самої себе. Для емоційного стану характерним є яскраво виражене суб'єктивне забарвлення, він охоплює всі види переживань та відчуттів людини – і страждання, що завдають травм, і високі форми радощів і соціальне відчуття життя.

У словникових джерелах визначення й характер цього поняття трактуються по-різному:

- за психологічним словником найсучасніших термінів «емоції (від лат. *emovere* – збуджувати, хвилювати) – це психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання змісту життєвих явищ і ситуацій, обумовленого схваленням їхніх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта» [34, с. 34].

- педагогічний словник наводить таку дефініцію: «емоції – це реакція людини і тварини на внутрішні та зовнішні подразники, що мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення й охоплюють усі види почуттєвої сфери та переживань» [28, с. 37].

- у «Психологічному словнику-довіднику» емоції тлумачиться як «психічні стани і процеси в людини і тварини, в яких реалізуються їхні ситуативні переживання. Через емоції виявляється позитивне або негативне ставлення індивіда до предметів та явищ оточуючого світу, до інших людей, до самого себе» [33, с. 61].

Так, іншими словами, емоції відносяться до особливого класу суб'єктивних психологічних станів, які у формі безпосередніх переживань відбивають приємність чи неприємність процесу й результату практичної діяльності людини, вектором спрямування якої є задоволення її актуальних потреб.

З моменту свого народження й до юнацького віку людина постійно стикається з новими для неї та непередбачуваними ситуаціями, на які ще не має набутої системи відповідей. Саме тому, чим молодшою за віком є людина, тим більше емоцій для неї характерно. Виникнення емоцій може відбуватися на умовно-рефлекторних засадах через набуття нейтральним стимулом емоціогенного значення завдяки зв'язку з емоційною ситуацією. Має важливе значення також і те, що виявлення таких умовних зв'язків може пояснити значну частину тих дифузних тривожних емоційних реакцій, що спостерігаються в людини, однак причини яких начебто відсутні. У результаті утворення умовних зв'язків стимули, нейтральні за своїм характером, набувають емоціогенності, хоч людина може цього й не помічати.

У висвітленні теми фундаментальної ролі емоцій як форми відображення об'єктивної дійсності заслуговують на увагу тези К. Ізарда, викладені ним у монографії «Психологія емоцій». На думку вченого, задля цілісного визначення емоцій необхідно брати до уваги такі аспекти:

- 1) відчуття емоції, що усвідомлюється або переживається;
- 2) процеси в організмі, які відбуваються в нервовій, дихальній, ендокринній, харчовій та інших системах;
- 3) виразні комплекси, що виражаються на обличчі та можуть бути зафіксовані спостерігачами.

Таким чином, за К. Ізардом, характеристика емоцій включає суб'єктивне переживання, нейрофізіологічні процеси та їхній зовнішній вияв людиною. Як процес виникнення емоції є діяльністю оцінювання інформації, що надходить у мозок, про внутрішній та зовнішній світ. Завдяки емоціям дійсність оцінюється і ця оцінка мовою переживань доводиться до відомого організму, тому розвиток емоційної сфери є важливим компонентом адаптації людини в соціумі [13, с.24]. Ним створено ґрунтовну класифікацію емоцій, серед яких виділено такі «фундаментальні емоції:

1. Подив — переживання, що пов'язане зі сприйняттям чогось несподіваного, раптового.
2. Радість – переживання активного внутрішнього задоволення, упевненості в собі, успіху своєї діяльності, власної значущості. Якщо в емоційному житті ця емоція переважає, то дитина перебуває в стані комфорту.
3. Інтерес — позитивна емоція, що переживається дитиною частіше за інші емоції. Відіграє значну мотиваційну роль у формуванні і розвитку умінь, навичок, творчих прагнень й інтелекту; забезпечує працездатність.
4. Гнів — переживання обурення, незадоволення, збурення чимось. Є одним із компонентів агресивної мотивації. Контроль над гнівом має важливу роль у процесі соціального розвитку дитини.
5. Сум — переживання зневіри, ізоляції. Ця емоція здатна гальмувати фізичну і розумову активність дитини.
6. Презирство — переживання дитиною глибокої зневаги до когось (чогось) морально низького. Ця емоція призводить до роздування почуття власної значимості, а також до знецінення об'єкта презирства. Ситуації, які активізують гнів, одночасно також активують й емоції презирства і відрази. Комбінацію цих трьох емоцій розглядають як тріаду ворожості.
7. Страх — переживання сильного переляку, остраху когось (чогось). Переживання емоції страху відчувається й сприймається як погроза особистій безпеці; її супроводжує почуття незахищеності, непевності, неможливості контролювати ситуацію.
8. Сором — переживання незадоволеності собою. Він мотивує бажання дитини сховатися, утекти.
9. Провина — переживання, які пов'язані з порушенням етичної й моральної норм.

10. Відраза — у край неприємне переживання, викликане чимось бридким, огидним, потворним» [13, 58-62]. Інші емоції, відповідно до теорії К. Е. Ізарда, є похідними.

У перші сім-десять років життя емоційний розвиток є надзвичайно важливою частиною загального психічного розвитку людини. Зберігають своє значення емоції також і в наступні періоди життя, але на ранніх етапах онтогенезу, саме вони є провідними, оскільки значною мірою на емоціях ґрунтується поведінка дитини. Сукупність емоційних станів особистості, які нею переживаються, називають емоційним життям [23]. Це специфічна форма існування дитини в об'єктивній реальності, коли вона класифікує об'єкти навколишнього світу на «приємні» й «неприємні». Дитина, пізнаючи світ і взаємодіючи з ним, переживає все, з чим зустрічається: відчуває радість і горе, задоволення й незадоволення, захоплення й обурення, упевненість у собі й ніяковість, гнів і сором та ін. Різноманітний спектр переживань дитини, що виявляють її ставлення до того, що відбувається навкруги, знаходить відображення в її почуттях та емоціях. Частіше за все переживання викликані об'єктами, що стають для дитини цінними, набувають для неї якогось життєвого значення, оскільки перешкоджають чи сприяють задоволенню різних її потреб [16, с.68].

1.2. Особливості розвитку емоційно-чуттєвої сфери дошкільників

Розвиток емоційно-чуттєвої сфери є важливою складовою загального психічного розвитку дошкільників. Своє вагоме значення емоції зберігають і в подальші періоди життя, однак на ранніх етапах онтогенезу вони стають основою для формування цілісної поведінки дошкільника.

У психічній діяльності людини зафіксовано понад 20 різноманітних функцій емоцій, які впливають на всебічний розвиток дошкільника. Умовно ці функції поділено на дві групи: 1) пов'язані з захисними психофізіологічними особливостями організму та наперед визначені

біологічним розвитком психіки дитини; 2) пов'язані із соціально-психологічними особливостями характеру дитини, набуті нею у своїй діяльності [9, с. 93].

Ученими неодноразово акцентовано увагу на необхідності у навчально-виховному процесі спиратися на емоційно-почуттєву поведінку дитини, оскільки проходячи через емоційно-почуттєву сферу, переживання формують ставлення до певного об'єкту. О. Запорожець зазначаючи, що життя дитини відбувається в трьох вимірах: розумовому, емоційному та фізичному, писав: «саме в них вона виявляє себе в житті: у фізичному – вчинками, діями; у почуттєвому – щиросердними проявами, бажаннями; у розумовому – думками, судженнями. Процеси виховання і навчання, таким чином стосуються всіх виділених аспектів розвитку особистості одночасно» [10, с. 296]. Він стверджував, що «виховання почуттів із перших років життя є найважливішим завданням, оскільки те, як будуть засвоюватися знання й уміння, вирішальним чином залежить від емоційного ставлення суб'єкта до людей, які його оточують і довкілля» [10, с. 297].

Вивчаючи емоційно-почуттєвий розвиток у дитячому віці, Ж. Піаже відзначав одночасність розвитку емоційної та когнітивної регуляції дій та вказував на вагомість ролі почуттєвої сфери: «...саме почуття дають діям необхідну енергію, у той час як знання накладають на поведінку певну структуру» [29, с. 63]. На думку психолога А. Валлона, «саме емоції... створюють перші зв'язки дитини з її соціальним середовищем і стають основою для формування наміру та розумової здатності... Сенс ситуації переживається до всілякого аналізу завдяки викликаним нею діями та установками. Ця практична інтуїція у психічному розвитку задовго передуює здатності розрізнення та порівняння. Вона є першою формою розуміння» [5, с.120-123].

Емоційність прийнято вважати основною психофізіологічною особливістю дитячого віку. За Г. Урунтаєвою, особливостями емоційного

розвитку дітей дошкільного віку є: формування емоційного захоплення, зміна ролі емоцій під час діяльності; засвоєння соціальних норм щодо вираження почуттів; поступове становлення узагальнених, розумних, більш свідомих і позаситуативних почуттів; а також формування вищих почуттів – інтелектуальних, моральних, естетичних [42, с. 260].

У руслі спрямованості нашого дослідження особливий інтерес становлять особливості емоційно-чуттєвої сфери дошкільника, механізми психологічного впливу на його розвиток на певних етапах. Дитина здатна відчувати перші емоції відразу після народження (фізіологічні потреби), а на першому-другому місяцях життя виникають негативні емоції. Характерне виникнення на третьому місяці позитивних емоцій – «комплексу пожвавлення». Для шостого – виникнення незадоволення й образи. Також на першому році життя дитини розвивається симпатія, що є необхідною передумовою для розвитку почуття любові, турботи, обов'язку та почуття здивування. Прояви симпатії спрямовані на людей, які тривалий час спілкуються з дитиною. У цілому в довербальний період емоційні реакції дитини є головним засобом взаємодії [45].

Протягом перших трьох років новоутворенням є поява почуттів до об'єктів, яких дитина не бачить у цей момент, наприклад, сумує за мамою, зафіксовано розвиток вищих почуттів. Н. Трофаїла також відзначає суттєві зміни в емоційній сфері дитини на 2-3 році життя. Вона акцентує, що зумовлені вони в першу чергу розширенням кола спілкування дитини з людьми, розвитком елементів самостійності та оволодінням мовними засобами [39, с. 5]. Відбувається поступове зменшення в емоціях елементу мимовільного наслідування (захопленій своєю діяльністю дитині вже значно меншою мірою може передаватися емоційний стан інших); налагоджується також ігровий емоційний контакт з іншими дітьми (наприклад, ігрове спілкування).

У віці чотирьох-п'яти років проявляються перші моральні вчинки (за А.В. Запорожцем), відбувається зміна змісту афектів – виникнення

сингонії (відклику дитини на емоційний стан інших людей, який становить основу співчуття), почуття обов'язку, співпереживання, здатності усвідомлювати свої вчинки, совісті, почуття сорому – і стає основою мотивації дошкільників [45]. Відмічається в цьому віці також здатність до ідентифікації, дитина враховує не лише свою точку зору, а також інших людей, здатна копіювати та наслідувати суспільні функції близьких людей.

Зазнають розвитку під впливом стосунків із близькими людьми також соціальні емоції, що беруть свої витoki у взаєминах між членами родини, атмосфері сімейного життя [11]. Суттєвої ролі в цьому віці набувають слова оцінки дорослих. Слова «гарно», «добре», «соромно», «погано», «можна», «не можна», пов'язані з відповідними жестами, виразом обличчя, ставленням до певної ситуації та дитини, стають для малюка сильними стимулами емоцій, підкріпленням його дій. У цьому віці джерело естетичних емоцій – яскраві, мелодійні, блискучі, кольорові предмети та явища довкілля. Особливий інтерес діти виявляють до казок, потішок, віршиків, музики [39, с. 5].

Про появу у дітей переддошкільного віку інтелектуальних емоцій, на думку вчених, свідчать численні дитячі запитання [4, с.77]. На цьому етапі розвитку вони проявляються у вигляді задоволення від отриманої дитиною відповіді на запитання, що її цікавили.

У дошкільників збагачується зміст емоцій, відбувається раціоналізація почуттів, вони стають стійкішими та глибшими, формуються вищі почуття. Специфіку емоцій протягом дошкільного періоду дитинства обумовлюють зміни діяльності дитини, ускладнення її відносин із навколишнім світом. У 4-5 років починається формування почуття обов'язку, розвивається радість відкриттів та подив унаслідок інтенсивної динаміки зростання допитливості. Для забезпечення повноцінної життєдіяльності та нормального психічного розвитку емоційне благополуччя є надзвичайно важливим. Виникнення емоцій у

цей період пов'язане з якимись подіями в житті дитини, людьми чи явищами, які її оточують. Пізнаючи світ, дошкільник переживає все, із чим зустрічається: задоволення, обурення, радість, горе, захоплення. Усе, що сприймає дитина, про що думає чи спостерігає, викликає в неї емоційне ставлення [26, с. 402]. Без спеціального навчання дитина дошкільного віку не вміє самостійно виражати свої емоційні переживання, виражати почуття, оскільки саме протягом дошкільного дитинства у неї формується здатність довільно управляти своїми емоціями та діями.

Перетворені в результаті виховного процесу емоції – це емоції, що трансформувалися в почуття (тобто такі, що набули стійкості, сили, змістовної спрямованості). Сформовані почуття ґрунтуються на певній системі емоційних переживань, котра є важливим компонентом морально-духовного розвитку особистості. У порівнянні з простими переживаннями страху, спраги та подібними здатність до переживань моральних почуттів формується саме у навчально-виховному процесі.

В емоційному розвитку дитини помітну роль відіграють способи емоційного реагування на різноманітні стимули оточуючого середовища. Так, наприклад, починаючи з раннього віку навколишнє середовище стимулює виявлення негативних емоцій певного характеру. За умови багаторазового повторення ситуації – емоційні реакції закріпляться та нейтралізують інші – протилежні за модальністю, тобто позитивні. Найгіршим розвитком ситуації при цьому може стати поєднання негативних емоцій зі станом задоволення. Таким чином, можемо констатувати, що емоційні утворення негативного спектру на фоні почуття задоволення стануть стійкими та будуть важко піддаватися корекції. А відтак надзвичайно важливим у період дошкільництва є оптимальне співвідношення вияву дитиною різних емоцій, як позитивних, так і негативних. Бажано щоб кількісно домінували все ж позитивні – радості, подяки, захоплення, співчуття тощо.

К. Е. Ізард підкреслював безпосередній вплив на діяльність людини пережитих нею емоцій: «Позитивний вплив емоцій був зафіксований під час досліджень, що проводилися з дітьми дошкільного та шкільного віку. В одному з експериментів дітям запропонували згадати сумну, або веселу ситуацію, а потім думаючи про неї, згадати якомога більше слів із списку, що зачитав експериментатор. Результати декількох тестів (вільне відтворення та відтворення за підказкою) свідчили про те, що радісні переживання позитивно впливають на процеси пам'яті та навчання» [13, с. 18]. Забезпечити у дошкільному навчальному закладі і родині домінування позитивних дитячих емоцій можливо за умови координації зусиль обох сторін виховного процесу. Найважливішим фактором впливу на емоційний стан для дитини є оточуюче середовище. Зазвичай у родинному побуті та дошкільному навчальному закладі вся організація простору зводиться до облаштування ігрових куточків (у ДНЗ) та накопичення одягу, іграшок, гаджетів, предметів ужитку (у сімейному побуті). Таку орієнтацію можна визначити, як предметно-розвивальну, хоча значно більшою мірою дитина потребує емоційно-розвиваючого середовища, яке сприяє повноцінному і різнобічному розвитку її емоційно-почуттєвої сфери як важливої умови подальшого гармонійного та успішного розвитку, встановлення душевних контактів з оточуючими людьми.

Розвиток емоційної сфери дошкільників має такі основні напрями:

1. Ускладнення змісту емоційної сфери, імпресивний бік почуттів і емоцій.
2. Формування загального емоційного тла психічної сфери дитини.
3. Зміни експресивної сторони почуттів та емоцій дошкільника, а саме: засвоюється «мова» почуттів, за допомогою невербальних засобів (поглядів, рухів, пози, посмішок і жестів) навчається транслювати свої переживання; уміє вербально пояснити свій стан (хоча й досить в обмеженій формі); оволодіння вмінням

стримувати різкі висловлювання власних почуттів; розуміння, як поводити себе у тій чи іншій ситуації [21, с. 39].

Поступовим розвитком у цьому віці відзначаються такі механізми емоційної регуляції:

- довільність емоційних процесів (здатність до регуляції своїх безпосередніх бажань, співвіднесення їх із свідомо поставленими цілями);
- емоційне передбачення (психологічний механізм, який дає змогу дошкільникові емоційно «передчувати» (оцінювати) можливі наслідки власних дій до їх здійснення);
- вербальне позначення емоційних станів;
- корекція емоцій (психологічний механізм, що регулює поведінку старшого дошкільника, детермінований його внутрішніми мотивами) [22].

Обираючи способи поведінки, діти дошкільного віку керуються у першу чергу емоціями, адже вони супроводжують їхні відчуття, регулюють практичні дії, розумову діяльність, доповнюють значущим та чудовим навколишній світ. На думку І. Мельничук, «за період дитинства особливості емоцій змінюються у зв'язку з ускладненням стосунків дитини з довколишнім світом. Разом із переживанням задоволення чи незадоволення у дитини виникають більш складні відчуття, викликані тим, наскільки добре вона виконала свої обов'язки, яке значення мають її дії для інших людей і якою мірою вона дотримується норм і правил поведінки» [24, с.153].

Дітям старшого дошкільного віку необхідна позитивна оцінка від дорослих, вони мають велику потребу у спілкуванні. Визнання дорослих сприяє радісному настрою дитини. І навпаки: якщо дитина не знаходить позитивного відгуку зі сторони близьких їй людей, це позначається на її настрої. Вона стає сумною, роздратованою або настирливою, частими стають прояви страху та гніву, що говорить про незадоволення важливої

соціальної потреби. Таке негативне емоційне самопочуття визначають як емоційне неблагополуччя дитини.

Педагогам та батькам треба розуміти, що вони мають справу з організмом дитини, що розвивається, з мозком, період дозрівання якого ще не завершився, а потенційні ж можливості розвитку психіки надзвичайно потужні [37]. Тому необхідно вибудовувати таку систему емоційного корегування, які забезпечать дитині цього віку необхідні результати шляхом виваженого виховного впливу, враховуючи фізичні та нервово психічні витрати дитини. Можливі невідповідності в емоційному розвитку дитини: діти з відповідними переживаннями, що були спричиненні сторонніми впливами, до станів та переживань інших людей нечутливі. Так, за умов нормальної розвиненості емоційної чутливості, цілком можливі вияви дітьми низького емоційного відгуку щодо інших людей. У разі ситуації емоційного розладу, коли поведінка дитини не відповідає прийнятним норма, то дорослий стабілізує внутрішній світ дитини, корегує його своєю діяльністю та своїм відношенням. Ключова стратегія: «Я приймаю тебе таким, як ти є, я вірю у тебе. я слухаю і чую тебе, і навіть якщо ми не знайдемо порозуміння, то я все одно ніколи не відвернуся від тебе, я буду завжди дбати про тебе».

Специфіка педагогічного впливу на дітей, що демонструють виражену емоційну нестабільність, виснаженість, непосидючість, повинні ґрунтуватися на якісних профілактиці та психофізичному розвантаженні. Основою для таких впливів можуть бути «психологічні тренування» – оволодіння навичками управління, керування своєю емоційною сферою – психогімнастика. До педагогічних завдань у цьому контексті відносять такі:

- зосереджувати увагу дитини на виявах її власних емоцій та емоцій інших людей;
- відтворювати, наслідувати емоції інших людей через гру, розгляд ситуацій особистісного спілкування, театралізацію;

- вчити дітей фокусувати увагу на своєму фізичному стані як прояві відповідних емоцій, на м'язових відчуттях;
- здійснювати спроби словесного аналізу емоційних станів;
- аналізувати, які саме емоції викликають певні відчуття;
- відтворювати неодноразово емоції в ігрових вправах, що дасть можливість закріпити необхідні вияви;
- контролювати свою поведінку, відчуття, розуміти механізми подолання негативних емоцій;
- знати, як покращити собі настрій, що вчинити в неприємних ситуаціях, яким чином буде краще встановити контакти з оточуючими людьми тощо [37].

Показниками належного розвитку емоційної сфери дитини старшого дошкільного віку вважають: уміння розрізняти й інтерпретувати емоції інших людей; адекватну реакцію на ситуації та явища навколишньої дійсності; адекватний вияв власних емоцій при спілкуванні; широту спектру усвідомлюваних дитиною емоцій, уміння передати словами свій емоційний стан [18, с. 93].

Таким чином, у період дошкільництва дитина набуває статусу суб'єкта емоційних взаємин, відбувається формування емоційного відгуку на вплив дорослих і однолітків, розвиваються навички співпереживання іншим людям. Для повноцінного формування почуттєво-емоційної сфери дитини дошкільного віку важливою умовою є цілеспрямована робота, вектор якої буде спрямовано на стимулювання дітей до виявлення ставлення до певних ситуацій, станів, переживань або емоцій, що були спричинені цими ситуаціями; вербалізація дорослими емоцій, станів, переживань та почуттів – як дитини і власних, так й інших; навчання дітей умінь адекватно виражати негативні емоції та способів їх позбуватися.

РОЗДІЛ 2. Специфіка впливу на емоційно-чуттєву сферу дошкільника засобами народного мистецтва

2.1. Розвиток емоційно-почуттєвої сфери дітей дошкільного віку засобами усної народної творчості

Усна народна творчість завжди залишається невичерпним джерелом розвитку особистості, у тому числі мовленнєвої, дітей дошкільного віку. З пісень, казок, приказок, прислів'їв, забавлянок дошкільник отримує перші уявлення про мовлення, культуру й побут свого народу. Слухання та читання фольклорних творів, промовляння їх із дорослими разом сприяють розвитку фонематичного слуху, формуванню вмінь відтворювати й усвідомлювати почуте. Малі ж фольклорні жанри забезпечують активізацію емоційно-вольової, інтелектуальної та фізичної сфери дитини. Зразки народної творчості урізноманітнюють та спрощують процес формування мовлення дітей раннього віку.

Дошкільне дитинство – період формування особистості, її емоцій, почуттів, морального здоров'я і знань. І чи стануть діти громадянами, гідними своєї країни й свого часу, залежить від сучасної сім'ї та навчальних закладів, що повинні підтримувати та плекати творчу особистість, створювати умови для повноцінного емоційного, фізичного, духовного й інтелектуального розвитку дитини, піднесення її культури й духовності. К.Д.Ушинський, розкриваючи значення рідної мови, акцентував насамперед на її народності. Він підкреслював, що мова кожного народу створена ним самим, а не кимось іншим. Саме з мови народу народжується і художник, і поет, і музикант, тому великий педагог закликав не забувати ніколи і любити рідну мову [цит. за: 2, с. 40]. А з нею – і весь обшир української народної творчості, що є джерелом виховного впливу та обов'язковим компонентом виховання гармонійної особистості.

Скарбниця усної народної творчості відзначається надзвичайним багатством: ніжна щира пісня матері над колискою немовляти, яка заспокоює дитину, зігріває її теплом і ласкою; чарівна бабусина казка, що вчить жити й працювати, боротися й перемагати, відстоювати добро й протистояти злу; цікава приказка дідуса, загадка чи скоромовка, які розвивають кмітливість і мислення. У ній і відповіді на тисячі «Чому?», котрі дитина отримує від рідних, педагогів, задовольняючи свою природну допитливість.

Важко перелічити всі різновиди художньої творчості, яку ми справедливо цінуємо та вважаємо високо художнім скарбом культури та мистецтва нашого народу. Малі фольклорні жанри (забавлянки, лічилки, скоромовки, заклички тощо) мають суттєвий вплив: коли малюк слухає їх та повторює, відбувається активізація інтелектуальної, емоційно-вольової та фізичної сфер.

Зрозумілі й цікаві для малят забавлянки, віршики жартівливо-гумористичного характеру або коротенькі пісеньки дають можливість виконувати певні дії одночасно з промовлянням, що забезпечує розвиток й коригування не лише мовлення, а й моторики дітей. У них спостерігається зміна емоційного стану; малята стають уважнішими, тішаються спілкуванням із дорослими. А маніпуляції руками, пальчиками, ніжками, головою допомагають дітям зрозуміти будову свого тіла, орієнтуватись у ньому.

Мова потішок і забавлянок лаконічна, образна і багата такими звуковими зіставленнями, що допомагають малятам визначати їх відмінність. Різні за змістом слова в римах часто відрізняються лише одним – двома звуками («лапці – бабці», «тупоче – хоче»). Своєчасний розвиток фонематичного слуху посприяє здатності до оволодіння правильною звуковимовою в подальшому. Звернення до народних забавлянок, пісень, потішок одночасно з режимними процесами (годування, умивання, сну одягання,) викликає в дітей позитивну

реакцію, позитивне ставлення. Під час умивання, наприклад, є сенс використовувати потішку «Водичко-водичко», а процес одягання стане більш цікавим, якщо його супроводжувати примовкою «Чок, чок, чобіток». Потішки та забавлянки можна перетворювати на гру й цікаво розігравати. Словниковий запас дітей у молодшому дошкільному віці безпосередньо пов'язаний із розвитком дрібної моторики пальців рук. У повсякденному житті й на заняттях доцільним є використання пальчикового театру, завдяки якому можна розігравати з дітьми казочки й потішки. Це позитивно сприятиме розвитку м'язів рук, збагаченню мовлення та викличе радісні емоції. Наприклад, звернемо увагу на забавлянку «Наші пальчики»: «Наші пальчики маленькі, і рівненькі, і гладенькі» (діти показують свої пальці). Можемо із пальчиків Ми зробити зайчиків (стиснувши пальці обох рук у кулаки, виставляють вказівні та середні пальці). Вушка в зайчика тремтять, Слухать пісеньку хотять (ворушать цими пальцями, й далі всі разом співають пісеньку про зайчика) [2, с.40].

Народні забавлянки, пісеньки, потішки треба промовляти весело, з дотриманням ритму та з емоціями. Спостерігаючи за різними явищами природи під час прогулянок, для збагачення словника дошкільнят можна залучати надбання календарного фольклору, наприклад, заклички: сонце заховалось за хмарку, а дорослий, звертаючись до дітей, пропонує їм «викликати його»: «Вийди, вийди, сонечко, На дідове полечко, На бабине зіллячко, На наше подвір'ячко» і т.д. На прогулянках також можна використовувати народні хороводні ігри, слова й правила яких прості й зрозумілі. Зокрема, це – «Подоляночка», «Квочка й курчата» тощо [2, с.41].

Більш ширшою у дошкільному віці стає тематика та роль фольклорного матеріалу в збагаченні словника дитини, глибшою стає робота над особливостями мови. Неоціненні можливості усної народної творчості в цьому контексті мають прислів'я й приказки. Їх можна

назвати своєрідним кодексом моральної поведінки, адже в них є і поради, й підтримка без зайвих пояснень. Оптимально вживати їх у відповідний момент: коли обставини ілюструють прислів'я наочно, у такому випадку схований у ньому зміст стає для дитини зрозумілим. Обравши необхідну ситуацію, у дитини питають «Чому так кажуть?», «Спробуй пояснити своїми словами», «Що сталося?». Вправи такого характеру спонукають дитину висловлювати власну думку, розвивати кмітливість, спостережливість, почуття гумору. У спілкуванні з дитиною завжди знайдеться місце приказці. За сніданком, обідом, вечерею можна використати такі прислів'я:

- «Дорога ложка до обіду»;
- «Каші маслом не зіпсуєш»;
- «Так їсть, аж за вухами лящить».

Якщо дитина неохоче чи нашвидку виконує трудові доручення, відмовляється від них, можна використати такі прислів'я:

- «Поспішиш – людей насмішиш»;
- «Силою не хвались – краще трудись»;
- «Метушиться багато, а робить мало»;
- «Що посієш, те й пожнеш» [2, с.41].

Найулюбленішим дитячим жанром усної народної творчості залишається казка. Вона завжди приносить малятам багато радості. Казка – накопичення народної мудрості, унікальний засіб для виховання дитини не за допомогою умовлянь і абстрактних суджень, а за допомогою безпосереднього досвіду та дій героїв, які можуть бути улюблені або ні, та все ж дуже значимі для малюка. Незважаючи на явний інтерес до казки, як до виховного «інструменту», існують складнощі – відсутність системності, яка впливає на педагогічну ефективність використання казок [19, с. 75].

Сила впливу казки на емоційну сферу дитини залежить не тільки від змісту, а й від майстерності оповідача, уміння емоційно, образно й

яскраво її розповісти. Тому, переповідаючи казку, розповідати необхідно виразно, вдаючись до характерних казкових фраз, епітетів, що допоможе створити теплу атмосферу. Слухаючи казки, дитина виступає не лише пасивним слухачем, але є й активним оповідачем. Дають можливість дитині висловити власну думку такі запитання: «А як би ти вчинив(ла) на місці героя?», «Розкажи, чому...». Почуття й свої переживання, які викликали казкові образи, проявляються в іграх-драматизаціях, що допомагають дитині сприймати зміст твору більш глибоко. У драматизації дитина обігрує різні ситуації: вона повинна то запитувати, то давати відповіді, то розповідати від імені іншого. Так, діти збагачують за допомогою казки свій словник.

Читати казки починають дітям у тому віці, коли у малюків тільки починають формуватися зачатки моральності, принципності, доброзичливості і працьовитості.

Будь-яка казка – це шлях залучення дитини до досвіду народу, про який йде мова у казці, тобто соціалізація. Дитина усвідомлює, що вона не «сама по собі», а частка народу, що раніше теж жили люди, які чогось боялися, дивувалися, раділи та засмучувалися. Казка розвиває фантазію: дитина, яка слухає казку, здатна уявляти і домислювати сюжет. Це дозволяє дошкільнику реалізовувати свої здібності мислити абстрактно і звільняє від стереотипів. Одним словом, розвиває творчі здібності [19, с. 75].

Не варто забувати, що батьки або педагоги, які намагаються виховувати дитину за допомогою казки, повинні не заціклюватися на стандартних підходах, а давати дитині відчутти себе безпосереднім учасником казкових подій. Необхідно також своєчасно «підбирати» потрібні казки з урахуванням віку дитини.

Ще одна важлива особливість казки – здатність об'єднувати все суще (живий та неживий світ, воду, землю, небо, їх мешканців, часовий простір – минуле, сьогодення і майбутнє, суспільство в цілому). Це дає

змогу дитині побачити світ об'ємно і багатовимірно, що відповідає особливостям дитячої психіки [19, с. 76].

Спираючись на дитячу вразливість, емоційну чуйність, яскравість уяви, ми виховуємо в дітей перші гуманні почуття: доброзичливість, дбайливість, уважність. Вони стають основою для формування почуттів дружби, колективності, товариства і більш складних соціально-моральних почуттів: любові до Батьківщини, поваги до дорослих, гуманізму по відношенню до природи та інших людей.

У потоці морального вибору між добром і злом, бажанням і потребою, любов'ю і ненавистю, співчуттям і жорстокістю, правдою і брехнею формуються моральні якості, риси характеру дошкільника.

Для того, щоб досягти занурення в казковий світ та впливу на емоції дитини необхідно правильно використовувати цей «інструмент»:

- казку треба розповідати, а не читати (це дасть змогу вчасно побачити реакцію дитини, акцентувати увагу на тих моментах, які особливо важливі в конкретний момент);
- розповідайте казку із задоволенням, намагайтеся не відволікатися на сторонні справи. Адже ви не просто знайомите малюка з казкою - ви подорожуєте разом із ним по дивовижному, чарівному світі;
- повчальні бесіди повинні бути короткими. Головний орієнтир – настрій дитини;
- якщо малюк день у день просить розповісти одну і ту ж казку - розповідайте. Це свідчить, що в нього є проблема, яку ця казка допомагає вирішити;
- необхідно бути обережними з подробицями та ілюстраціями! Сюжет у казках викладено дуже лаконічно саме для того, щоб дитина не отримала зайву інформацію, яка може її налякати;
- цікавою практикою є інсценування казки. Для цього можна використовувати іграшки, фігурки намальовані і вирізані, тіні на

стіні. Спочатку самотійно, але дуже швидко дитина охоче приєднається до такого заняття [19, с. 76].

У крихітному сюжеті казка здатна відобразити величезну проблему, за допомогою одного персонажа – передати силу зла чи безперервну боротьбу цих сторін. Це дуже важливо на початковому етапі становлення психіки дитини.

Казка дає змогу в ігровій формі познайомити дитину з культурою, побутом, історією, традиціями не тільки свого народу, а й інших. На маленькому сюжеті уявити за описами національний одяг, відчутти особливості мови, дізнатися про подвиги, перемоги й поразки, цінності того чи іншого народу, проблеми й радості.

Слухання та читання казок формує у дошкільника словниковий запас, мовну культуру, слухову пам'ять та допомагає навчитися управлінню своїми емоціями. Спільне читання й слухання казок, співпереживання улюбленим героям зближує вихованців та вихователя. Дуже важливо для дитини відчувати вміння дорослого говорити з нею однією мовою, а казка як раз і вчить такому взаєморозумінню.

Але необхідно пам'ятати, казка – це «інструмент» впливу на маленьку особистість. Потрібний виховний ефект забезпечить уміле його використання, правильний вибір казки відповідно до віку та наявності проблеми чи завдань. Також необхідним фактором є взаєморозуміння і довіра між дитиною й тим, хто читає казку.

Казка, що конструє яскраве протиставлення добра і зла, її композиція, фантастичні за своєю моральною суттю образи, особливі причинно-наслідкові зв'язки та явища, зрозумілі для дитини, – все це робить казку особливо хвилюючою і цікавою для дітей. Це незамінним інструментом формування емоційно-почуттєвої сфери, ціннісно-моральних якостей особистості дитини.

2.2. Вплив музичного народного мистецтва на емоційну сферу дошкільників

Музика, музична культура завжди підносять людину над категоріями буденності та сприяють всебічному і гармонійному розвитку особистості, породжують соціальну активність, оптимізм, направляють сили і здібності людей на досягнення вищих цінностей суспільства: людського щастя, добра, духовного відродження, краси.

Як корифеї української педагогіки (Г. Ващенко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський) так і сучасні вчені-педагоги (А. Богуш, В. Кононенко, О. Монке, Ю. Руденко) підкреслюють, що дошкільне виховання повинно відбуватись через емоційно-почуттєву сферу дитини та спрямовуватись на національне, а його змістом і виховним матеріалом має бути народна культура і саме – український фольклор. За словами А. Богуш, фольклор – один з основних засобів морально-етичного виховання, це народна творчість, у якій художнє відображення дійсності відбивається в словесно-музично-хореографічних формах колективної народної творчості, що виражають життя й побут людей [3].

Набагато цікавіше сприймається казка дітьми, якщо при первісному її переказі залучаються музичні твори, дитячі музичні інструменти. Це дає дітям змогу зрозуміти особливості персонажів казок, характери героїв.

У сучасній системі виховання й освіти дітей дошкільного віку важливе місце займає мистецтво, адже воно є невід'ємною складовою людської діяльності, формування духовної культури. За допомогою мистецтва відбувається пізнання й оцінка дійсності, поширюються філософські, етичні, політичні та інші ідеї, розвиваються творчі можливості людей, узагальнюється, систематизується, розкривається та передається досвід ставлення людини до дійсності. І музичне мистецтво, як один із видів мистецтва, є засобом пізнання навколишнього світу й формування особистості дитини. Завдяки народній музиці передаються

емоції, почуття, настрої й думки людей, вона є своєрідним засобом спілкування, який сприяє самовираженню та самопізнанню особистості, формуванню її світогляду.

Музичне виховання є органічною ланкою всього навчально-виховного процесу в дитячому садочку та відіграє активну роль у гармонійному розвитку дитини. Музика, у тому числі народна, допомагає дитині більш глибоко сприймати навколишнє життя, виховує любов до своїх рідних, Батьківщини, друзів, збагачує й емоційно забарвлює мову, сприяє розвитку її музичних здібностей.

Метою впливу музики у виховному процесі є залучення дітей до музичної культури в цілому. Вплив її на формування особистості дитини, розвиток творчої діяльності дітей важко переоцінити. Музика сприяє всебічному розвитку особистості навіть у ранньому віці, спонукає до переживань емоцій морально-естетичного спектру, апелює до позитивних «фундаментальних» емоцій.

Музика розширює «емоційне поле людини, формує її емоційно-естетичний досвід, виховує емоційну культуру [31]. Заспокійливий чи збуджуючий (у залежності від змісту) факт впливу музики на фізіологію дитини був доведений фізіологом В. Бехтеревим. У силу її емоційності, музична діяльність приваблює дитину. Для успішного здійснення цієї діяльності, окрім загальних здібностей, дітям необхідне володіння комплексом спеціальних музичних здібностей – музикальністю. Основою її є емоційна чуйність на музику. Вона – одна з найважливіших музичних здібностей. У більшій мірі емоційна чуйність виявляється у почутті ритму (емоційна здатність) та ладовому чутті (емоційний компонент слуху) [цит. за: 31].

У дітей дошкільного віку емоційна чуйність на музику формується та розвивається в процесі слухання творів різних за емоційно-образним змістом.

Музика висловлює величезну палітру емоційно-сміслового змісту через інтонацію. А центром цього емоційно-сміслового змісту є людина та оточуючий її світ. Б. Асаф'єв, видатний теоретик музикознавства, підкреслюючи зв'язок мовий музики, мовних і музичних інтонацій, вказував, що в музиці, як і в мові, завжди є певний тонус звучання, який він називав «промовою почуття», «станом тонової напруги». Тому працюючи над розвитком у дітей здатності розрізняти емоційне забарвлення, виразність музичних інтонацій, доцільним буде порівнювати їх із мовними: стверджувальними, запитальними, грізними і т.д. [цит. за: 31].

Музичний репертуар для дошкільнят, по-перше, може бути представлений мажорними творами не лише класичної, а й дитячої та естрадної музики. По-друге, слухаючи музику, дитина отримує змогу «проживати» власне емоційні переживання, якщо зміст твору близький до емоційного стану дитини в конкретний момент. По-третє, у процесі слухання можуть виникати емоції від захоплення красою виконання, майстерністю виконавця. Від віртуозного виконання дитина відчуває сильні емоції, котрі можуть викликати стійкий інтерес до музики та бажання займатись музичною діяльністю.

Активна природа дитини із задоволенням знаходить вираження в рухових реакціях на музичний твір. Придумуючи рухи під музику, дошкільник конкретизує музичний образ, що робить його зрозумілим перш за все для себе самого. Рух бере на себе функцію засобу розуміння характеру музики, її сприйняття. Педагог же пояснює дітям, що при виборі руху, необхідно в першу чергу прислухатися до характеру музики. Для цього йому необхідно своїм виконанням ясно підкреслити зміну характеру музики, яка передає різні образи, знайти такі виразні інтонації, що зроблять образ доступним для дитячого сприйняття.

Для того, щоб емоційно переживати музику, необхідним є вміння диференційовано сприймати її звукову тканину, що розвивається завдяки

проведенню з дітьми найпростішого аналізу музичних творів. Увага фокусується на характері мелодії, засобах музичної виразності. У роботі з дошкільнятами найбільш вразливим місцем є характеристика емоційно-образного змісту музики. Дитячі висловлювання про характер твору, настрої та почуття, виражені в ньому не відрізняються різноманітністю. У практиці часто зустрічається поділ музики тільки на сумну й веселу, що збіднює та примітивізує дитяче сприйняття. Емоційна чуйність безпосередньо пов'язана з попереднім досвідом слухача. Уміння й навички сприймання музичних творів, переживання його образно-емоційного змісту не може виникнути саме по собі, цьому потрібно вчитись. У першу чергу сприйняття музичного твору – це почуття, оскільки конкретно-чуттєвим є сам образ), котре викликає емоційну чуйність. І в ній для дитини поєднується осмислення зрозумілого їй змісту і радість від прояву емоції при сприйнятті цього змісту.

Велике значення музиці відводиться в процесі національного виховання дошкільників, що визначається як один із пріоритетних напрямів виховання та є органічною складовою освіти. Адже музика здатна чарівним чином допомогти в розвитку, забезпечити інтелектуальне зростання, розбудити почуття. Організація взаємодії дошкільнят із мистецтвом дає змогу дітям виражати свої почуття й емоції у формі близьких їм засобів: фарбами, звуками, рухами, словом. А глибина емоційного переживання виражається в здатності дитини до інтерпретації не стільки самого образотворчого музичного ряду, скільки нюансів настроїв та характерів, що їх виражає музика.

2.3. Роль народних промислів та ремесел у розвитку емоцій дитини.

За допомогою образотворчої та пізнавальної діяльності здійснюється залучення дітей до національних звичаїв, традицій, обрядів. А це дає змогу розширювати світогляд дитини, сприяє накопиченню нею

соціального досвіду, знань про рідну країну, народне мистецтво, культуру.

Дитина накопичує усе це завдяки вивченню культурної народної спадщини, підкріплюючи свої знання художньо-естетичним сприйняттям.

Залучаючи дітей до відповідних форм роботи, звісно, враховуючи їхні вікові особливості, можна сформувати у них «вищі моральні почуття»: почуття свідомого патріотизму, гордість за свій народ. Через різні види діяльності, спрямованої на виникнення інтересу до історії рідного краю, відчуття гордості за талановитих людей, естетичне ставлення до народних ремесел, а також виникнення бажання навчитись та виготовляти подібні вироби, можуть бути реалізовані основні завдання базової програми навчання та виховання у дошкільних закладах.

Активізують пізнавальну діяльність зустрічі з народними умільцями, спостереження дітей за виготовленням виробів, розповіді майстрів про ремесла, майстер-класи з рукоділля. Позитивно впливають на формування моральних якостей бесіди з дітьми про народних майстрів: яким чином вони організовують своє робоче місце, зручно розташовують усе необхідне для роботи, зосереджено працюють, як економно витрачають матеріали та дбають про те, щоб робота була гарною й охайною. Такі бесіди сприяють формуванню елементарних навичок дотримання культури й естетики праці, взаємодопомоги та самостійності.

Завдання, що реалізуються при залученні народного мистецтва та ремесел:

- пізнавальні – спрямовані на розширення знань про традиції народу, трудові звичаї, процеси виготовлення різних виробів, природу рідного краю, походження та властивості різних матеріалів та ін.;
- розвивальні – передбачають психологічний та художньо-естетичний завдяки одержанню знань про народні ремесла,

декоративно-прикладне мистецтво та оволодіння елементарними практичними вміннями та навичками;

- виховні – визначають бережне ставлення до виробів, як результату людської праці, позитивних моральних якостей, формування інтересу до свого краю, до регіонального мистецтва [41].

Використовуючи народне мистецтво у навчально-виховній роботі, виділяють такі етапи активізації діяльності дітей:

I етап – пізнавальний – накопичення знань про народне мистецтво;

II етап – емоційно-змістовний – розвиток здатності до художнього творчого співпереживання у формуванні морально-етичних уявлень.

III етап – художньо-діяльний – практична реалізація засвоєних знань про народні ремесла, формування навичок виготовлення певних виробів.

Досвідчені вихователі ознайомлення з народними мистецтвами проводять у декілька етапів. На першому етапі зазвичай подають узагальнені поняття про побутову культуру наших предків, орієнтуючись на вікові особливості дитячого сприйняття. Результатом повинно стати усвідомлення дітьми розуму, працьовитості, таланту, естетичного смаку наших пращурів, котрі вміли все робити власноруч, створювали гарні та корисні речі.

На другому етапі формують уявлення про різні види українського декоративно-прикладного мистецтва, його регіональні особливості, які проявляються у кольоровій гамі, прийомах та способах виготовлення й оздоблення.

На третьому етапі акцент на знання про окремі види народних ремесел, традиції, звичаї, обряди, пов'язані з виготовленням і використанням виробів.

На всіх етапах доцільно використовувати загальні методи й методичні прийоми, які стосуються ознайомлення з народним

мистецтвом. Разом з дітьми розглядати зображення давнього житла, народних костюмів, ужиткових речей різних регіонів. Відвідувати експозиції історико-краєзнавчого музею. Великою перевагою є наявність міні-музею дошкільного закладу, створеного з допомогою педагогів та батьківського колективу. Це дає змогу знайомити дітей з більшою кількістю різних видів українського народного декоративно-ужиткового мистецтва, народними ремеслами, демонструвати їм зразки різноманітних виробів [41].

Педагогічний вплив на емоційну сферу мають також народні іграшки. Іграшки кожного народу мають свої художні і технічні традиції. Українським притаманна інтернаціональність, оскільки наша держава достатньо різноманітна за етнографічним складом.

Народна іграшка народжувалась із природної потреби дитини пізнавати світ, творчо і самостійно його осмислювати. Так, на думку А. Богущ, основним змістом іграшки є наслідування дорослих в їхній трудовій і побутовій діяльності, а також звичаєво-обрядових дійствах [3, с. 436]. Специфіка світосприйняття кожного вікового періоду впливає на естетичне оформлення іграшки, декоративне оздоблення різьбою, декоративним розписом чи інкрустуванням.

На думку С. Русової, обов'язковим є глибокий аналіз естетичної творчості народу в іграшці. Вона вказувала також на те, що національна іграшка є часткою цієї творчості, а отже, часткою всього народу [цит за: 3, с. 438].

В українській народній іграшці доступні для дошкільників знання про працю, побут людей у давнину, відпочинок, мистецтво та життя загалом. У дитячих руках народна іграшка стає ниточкою, що з'єднує людину з історією та душею її Батьківщини. Робота ж вихователя повинна бути спрямована на те, щоб виховувати інтерес до народної іграшки та її творців, навчити дітей поважати їх.

Як відзначає А. Богуш, українські народні іграшки надзвичайно різноманітні, а також відрізняються видовими та регіональними особливостями. Можна поділити їх на декілька видів: глиняні, дерев'яні, м'які (зроблені з ганчір'я), солом'яні, сирні та зроблені з природного матеріалу [3, с. 439]. Вони також відмінні за кольором, формою, оздобленням, візерунками, технікою виготовлення відповідно до регіону, де були зроблені, та авторських задумів. Найвідомішими місцями виготовлення іграшок в Україні є: Прикарпаття (Кути, Косів), Полтавщина (Хомутець, Опішня), Львівщина (Стара Сіль, Яворів), Волинь (Ковель), Дніпропетровщина (Петриківка). Свої майстри народної дитячої іграшки є на Київщині, Вінниччині, Одещині, Хмельниччині.

Для косівського та кутського регіону характерними є керамічні іграшки. В них витягнуті пропорції, жовті, зелені та білі світлі кольори з геометричним рослинним орнаментом. Найулюбленішою й найпростішою іграшкою для малят з-поміж усіх глиняних іграшок є свищик. У сиву давнину вважалося, що він здатен відганяти злих духів від дитини. Найвідоміші – косівські коники, пташки, цапки, баранці.

Кутівські майстри виготовляють свищики у формі птахів та тварин, дитячого посуду. Славляться Карпати також сирною іграшкою, що виготовляється за специфічною технологією. З купленого у вівчарів сиру жінки виробляють фігурки тваринок, а потім опускають їх у розтоплене масло, щоб вони стали жовтими й гладкими, а потім використовують як обрядові атрибути для дитячих ігор. Також ліпили в Карпатах іграшки з тіста. Такі іграшки можна використовувати в дитячих садках і сьогодні за умови забезпечення педагогічним колективом відповідності іграшок гігієнічним та іншим вимогам. Поширені в регіоні також і дерев'яні іграшки, що так подобаються дітям [3, с. 439].

Народна іграшка – це чудовий матеріал, що може використовуватись на заняттях із різних розділів програми з розвитку

мови, зображувальної діяльності та народознавства. Адже це може бути і засіб зацікавлення дітей, і сюрпризний момент, і зосередження їхньої уваги.

Ознайомлення з народними іграшками вихователь здійснює і в повсякденній практиці, коли звертає увагу дітей на ту чи іншу іграшку, що є в групі дитячого садка та пропонує дітям уважно її розглянути, а сам поступово розповідає та спонукає дітей висловлювати свої враження та роздуми про цю іграшку, ділитися емоціями, які вона викликає в дошкільнят.

2.4. Народне мистецтво в дошкільних навчальних закладах.

Сучасний світ потребує формування особистості з високим рівнем культури та широким світоглядом, що здатна до реалізації свого природного потенціалу та до гармонійних стосунків з іншими людьми. У цих умовах особливо актуальним стає виховання емоційної культури дитини як важливої складової її соціальної компетентності. Можливість гармонійного розвитку дошкільника обумовлюється взаємодією базових потреб, в основі яких – емоційно-чуттєва сфера й формування особистісної культури. На цьому тлі важливої ролі набуває залучення засобів та інструментарію народних мистецтв у дитячих навчальних закладах відіграє важливу роль. Адже в історії людства від покоління до покоління кожен народ передає власне духовне багатство, суспільний досвід, як спадок від старшого покоління – молодшому.

Згідно з «Концепцією Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти» головною метою «національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури, своєрідності на основі формування особистісних рис громадянина України, що передбачають національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну,

правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і талантів» [17].

Залучення дітей до джерел народного мистецтва сприяє всебічному та гармонійному розвитку національного типу особистості, створює сприятливе духовне підґрунтя для опанування вершинних здобутків культури.

Соціальні критерії естетичної вихованості диктують наявність у вихованців ДНЗ потреби в спілкуванні з естетичними явищами мистецтва в житті, широкого кола інтересів в різних видах мистецтва. У соціальному розумінні естетична вихованість виявляється в цілому комплексі поведінки й ставлень дитини, її вчинки, трудова діяльність, взаємодія з людьми, зовнішній вигляд – усе це переконливі свідчення естетичної вихованості дитини. Етноестетична вихованість дитини дошкільного віку проявляється в наявності справжнього художнього смаку та ідеалу, органічно поєднаних із розвинутою здатністю до відтворення. Традиційно, за свідченнями етнографів в українській родині до різних видів практичної діяльності, також і мистецького змісту, дітей залучали з 5-6 річного віку. Батьки плекали в дітей усвідомлення «щоб людиною стати – треба працювати», «землю прикрашає сонце, а людину – праця». Виховання здійснювалось згідно з обґрунтованим у педагогіці принципом різноманітності видів праці, адже для дитини властиве прагнення до змін.

Художньо-естетична діяльність сприяє інтенсивному розвитку емоційної сфери, уяви, логічної й образної пам'яті, мислення й мови. Так, у процесі мистецьких занять діти задіюють усі розумові сили та здібності в ігровій, навчальній та інших видах діяльності. Виховання морально-естетичної сфери засобами декоративно-ужиткового мистецтва – це невід'ємна частина системи національного виховання, що націлена на успадкування дітьми всього обширу багатств духовної скарбниці народу, самотньої його ментальності. Здійснюється воно через унікальний

провідник – духовну культуру особистості педагога, яка виявляється в його громадянській позиції, естетичних та світоглядних ідеалах, патріотизмі. Майстерність, творчість та духовність педагога також залучені до основи морально-естетичного виховного процесу.

Урок художньої праці в сучасному дошкільному навчальному закладі передбачає залучення різних видів мистецтва, високий рівень та добірність художньої інформації, що допомагає учням дійти висновку про те, що мистецтво є справді часткою життя, життя не лише окремої людини, а цілого народу.

З-поміж провідних завдань сучасної педагогіки як на рівні теоретичному, так і на практиці в дошкільних навчальних закладах – стимулювання дитячої творчості. Процесові творчості передують тривалий та активний період накопичування вражень про оточуючий світ.

У дошкільників під час сприйняття предметів і явищ навколишнього світу переважає емоційність, прагнення дати оцінку спостережуваному, відтворювати почуте і побачене. Це і становить підґрунтя для розвивальних можливостей та розвитку творчої активності. Власне, тому ознайомлення з різновидами народного мистецтва, з ремеслами може стати одним із ефективних та дієвих засобів творчої активності, естетичного впливу та морального становлення особистості дошкільника.

Народне ужиткова мистецтво, як невід’ємна складова частина української національної культури, є однією з перших сходинок до пізнання сучасною дитиною трудових традицій народу, морально-естетичних уявлень про працю, що притаманні йому, своєрідний поштовх до формування творчої активності дитини, що втілює унікальний світ духовних цінностей та духовної енергії народу.

Характерні риси творів декоративно-прикладного мистецтва – декоративність та кольористість. Сміливі, контрастні поєднання кольорів роблять твори народних майстрів надзвичайно привабливими в дитячому

сприйнятті. Велика увага надається орнаментам, спеціально створеним візерункам, елементи якого ритмічно повторюються. Основна його особливість – ритм [3, с. 451]. Ретельна вивіреність змісту та форм орнаментальних композицій спонукає до постійних пошуків та опанування в декоративно-прикладному мистецтві доступних та яскравих образів для застосування їх в практиці морального, естетичного й емоційного формування особистості дошкільника. Підбираючи мотиви народних розписів й орнаментів для відтворення в дитячих роботах у ДНЗ, необхідно враховувати доступність техніки зображення, рівень виразності образів у візерунках. Працюючи з мотивами народного орнаменту, діти навчаються розуміти основні принципи художнього узагальнення, пізнають спеціальні прийоми декоративної образності, співставляють форми та величини, вчать розташовувати елементи на площині предмета [25].

Ознайомлення дошкільників у ДНЗ з декоративно-прикладним мистецтвом має певні особливості. Дітей знайомлять з різноманітними формами народного мистецтва, вчать розрізняти їх за характером та змістом матеріалів, характерними ознаками, навчають засобам виразності. Впродовж року вихователь знайомить вихованців з різноманітними видами декоративно-прикладного мистецтва для того, щоб продемонструвати дітям багатство матеріалів – рослинні орнаменти, геометричні та ін. [25]. Працює над доббором наочного матеріалу: листівок, слайдів, репродукцій, відеофільмів, відео презентацій. Це має позитивний вплив на емоційне сприйняття дошкільників. З іншого боку, виділяючи загальне, дитина помічає те, на чому раніше її увага не зупинялась, а отже, сприйняття знайомих предметів переходить на новий рівень. Наприклад, у геометричному орнаменті виділяють вже знайомі елементи та прикрашальні. Увага приділяється закономірностям чергування елементів та кольору, побудові симетричного візерунка, ритмічності. Важливо продемонструвати геометричні елементи, що

включені в зображення рослинних елементів (листя, квітів, ягід). Майстер створює незвичні квітки, ягоди, листя, поєднуючи рисочки, овали та кола, тобто не копіює у своїй роботі навколишню природу, а переосмислює її.

Виділяють також низку прийомів, доступних дітям, для знайомства з різними видами народного мистецтва: узагальнені способи ліплення, скоропис і швидке виконання окремих елементів, заповнення вільного простору аркуша в певній послідовності, виконуючи спочатку однакові, повторювані елементи, а потім прикраси та ін. Ритмічне заповнення форми одним кольором дає змогу дитині виконувати елементи більш чітко, виробляти навички та темп малювання без пауз. [25]. Таким чином, знайомство дітей у ДНЗ із декоративно-прикладним мистецтвом дає змогу показати особливості певних видів розписів, варіативність візерунків, деякі прийоми майстрів та викликає бажання створювати власні композиції, розвивати творчі здібності.

Декоративно-прикладне мистецтво досить рано привертає увагу дітей. Заняття з декоративно-прикладного розпису розвивають естетичне сприйняття, позитивно впливають на емоційний стан дитини. Зі збагаченням та накопиченням сенсорного досвіду збагачується також і мова [25]. У дітей розвиваються та тренуються розумові процеси: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. Поступово дошкільники звикають до необхідності порівнювати та встановлювати схожість і різницю між елементами узорів, що повторюються, визначати правильність відтвореної форми (наприклад: коло, прямокутник, риска визначеної довжини та ширини). Завдяки цьому декоративне малювання стає засобом тренування очей та рук; розвиває вміння координувати моторику руки й ока, що важливо для подальшого. Малювання візерунків також потребує акуратності праці, вдумливого відношення та за умов правильної організації має терапевтичний ефект для сфери емоцій дитини.

ВИСНОВКИ

Емоції грають роль першої форми людської активності, що стають своєрідним орієнтиром дитини в пізнанні нею довколишнього світу. Саме тому проблема формування в дітей емоційної культури є актуальною, а успішність та результативність її вирішення залежать від рівня підготовленості батьків і вихователів, їхньої готовності та вмінь взаємодіяти та співпрацювати в цьому напрямі. Особливої уваги потребує необхідність поглибленого ознайомлення дошкільників з різними емоційними станами, з якими вони стикаються, формування в них уявлень про зовнішні та внутрішні чинники, що здатні зумовлювати певний настрій людини та відповідні йому певні зовнішні прояви (вчинки, жести, міміку).

Показниками належного розвитку емоційної сфери дитини старшого дошкільного віку вважають: уміння розрізняти й інтерпретувати емоції інших людей; адекватну реакцію на ситуації та явища навколишньої дійсності; адекватний вияв власних емоцій при спілкуванні; широту спектру усвідомлюваних дитиною емоцій, уміння передати словами свій емоційний стан.

У період дошкільництва дитина набуває статусу суб'єкта емоційних взаємин, формується емоційний відгук на вплив дорослих і однолітків, розвитку набувають навички співпереживання іншим людям. Для повноцінного формування почуттєво-емоційної сфери дитини дошкільного віку важливою умовою є цілеспрямована робота, основним вектором якої є стимулювання дітей до виявлення свого ставлення до певних ситуацій, станів, переживань або емоцій, що були спричинені цими ситуаціями; вербалізація дорослими емоцій, станів, переживань та почуттів – як дитини і власних, так й інших; навчання дітей умінь адекватно виражати негативні емоції та способів їх позбуватися.

Залучення дітей до реалізації національних традицій, джерел народної творчості та мистецтва пробуджує в них повагу до людей праці, любов до рідної землі, формує вміння творчо працювати, збагачувати культуру свого народу, шанувати історію та позитивно впливає на розвиток емоційно-почуттєвої сфери дошкільників.

Важко перерахувати всі різновиди художньої творчості, яку справедливо цінуємо та вважаємо високо художнім скарбом культури та мистецтва нашого народу. Малі фольклорні жанри (забавлянки, лічилки, скоромовки, заклички тощо) мають великий вплив на дитину: коли малюк слухає їх та повторює, відбувається активізація інтелектуальної, емоційно-вольової та фізичної сфер.

Зрозумілі й цікаві для малят забавлянки, віршики жартівливо-гумористичного характеру або коротенькі пісеньки дають можливість виконувати певні дії одночасно з промовлянням, що забезпечує розвиток й коригування не лише мовлення, а й моторики дітей. У них спостерігається зміна емоційного стану; малята стають уважнішими, тішаються спілкуванням із дорослими. А маніпуляції руками, головою, пальцями, ногами, допомагають їм зрозуміти будову свого тіла, орієнтуватись у ньому. Важко переоцінити вплив на емоційну сферу дитини казки. У короткому сюжеті вона здатна відобразити величезну проблему, за допомогою одного персонажа – передати силу зла чи безперервну боротьбу цих сторін. Це надзвичайно важливо на початковому етапі становлення психіки дитини.

Музичне мистецтво є засобом пізнання навколишнього світу й формування особистості дитини. Завдяки народній музиці передаються емоції, почуття, настрої й думки людей, вона є своєрідним засобом спілкування, який сприяє самовираженню та самопізнанню особистості, формуванню її світогляду. Вона сприяє всебічному розвитку особистості із раннього віку, спонукає до переживань емоцій морально-естетичного

спектру, апелює до позитивних «фундаментальних» емоцій та стимулювання вищих моральних переживань. Музика розширює «емоційне поле» людини, формує її емоційно-естетичний досвід, виховує емоційну культуру.

Як складова частина української національної культури, народне ужиткове мистецтво – одна з перших сходинок до пізнання сучасною дитиною трудових традицій народу, морально-естетичних уявлень про працю, притаманних йому, це поштовх до формування творчої активності дітей, унікальний світ духовної цінності, де втілена духовна енергія народу. Народна виховна мудрість стверджує, що дітей необхідно з раннього віку виховувати на матеріалах народного мистецтва. Рідне народне мистецтво повинно бути провідним в естетичному вихованні впродовж усього життя кожної людини. Залучення дітей до народного мистецтва, використання вихователями та батьками усіх інструментів виховного впливу, у тому числі на емоційно-чуттєву сферу дитини, української народної творчості та мистецтва – це один із ключових способів формування самобутньої особистості – найбільшого багатства нації. Пошук, дослідження та обґрунтування оптимальних шляхів формування гармонійної, самобутньої, емоційно зрілої особистості – одне з найважливіших завдань кожного педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К.:ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Богуш А. М. Методика навчання української мови в дошкільних закладах: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1993. – 327с.
3. Богуш А.М., Лисенко Н.В. «Українське народознавство» в дошкільному закладі» - К.: Вища школа, 2002р.
4. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения / Г. М. Бреслав – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
5. Валлон А. Психическое развитие ребёнка. М., 1967. –312 с.
6. Ворона М.О. Особливості вияву естетичних почуттів у дітей / М.О. Ворона //Початкова школа. – 1990. – №4. – С.64-66.
7. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження : Методологічні поради молодим науковцям. - К. і Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
8. ГончарН.П. Формування креативності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів засобами інтерактивних технологій навчання. Наук. часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 16.Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. / Ред. кол.: Н.В.Гузій (відп. ред.). Вип. 14 (24). К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 187–190.
9. Дметерко Н. В. Дитяча психологія: Навчально-методичний посібник (Курс лекцій). Слов'янськ: ПП «Канцлер», 2005. –194 с.
10. Запорожец А. В. Воспитание эмоций и чувств у дошкольника. Эмоциональное развитие дошкольника. – М., 1985. –297 с.
11. Запорожец А. В., Неверович Я. З. К вопросу о генезисе, функции и структуре Эмоциональных процессов у ребенка / А .В. Запорожец, Я. З. Неверович // Вопросы психологии. – 1974. – № 6. – С. 59-73
12. Зеньковський В. В. Психология детства / В. В Зеньковський – М.: Академия, 1996. – 376 с.

13. Изард К. Психология емоцій / К. Изард. – СПб, 2000. – 642 с.
14. Калуська Л.В. «Дивокрай» – Т.: Мандрівець, 2006р.
15. Калуська Л.В. «Народні ремесла в дитячому садку». – Х.: «Ранок-НТ» 2007р.
16. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) / О. Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 225 с.
17. Концепція Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року (№1721-р від 27.08.2010). Режим доступа: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1721-2010-%D1%80>.
18. Кошелєва А. Д. Емоциональное развитие дошколят: учебное пособие для студентов. – М. : Академия, 2003. – 176 с.
19. Лавренова М.В. Казка як ефективний засіб збагачення морального досвіду дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Режим доступа: // <http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1648/1/1.pdf>
20. Лозинська Є.Ф. «Українське народознавство дітям дошкільного віку» – Л.: «Оріяна – Нова» 2008р.
21. Максименко С.Д. Емоційний розвиток дитини. – К.: Мікрос СВВ. 2003. –220 с.
22. Марценюк М. О., Кабаштура Ю. В. Психологічні особливості розвитку емоційної сфери дитини-дошкільника. Режим доступа: // <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%82%D0%B5%D0%B7-1.pdf>
23. Медведєв О. Розвиток емоційної сфери особистості дитини як психолого-педагогічна проблема / О. Медведєв // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. - 2013. - № 44. - С. 173-179. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2013_44_29.
24. Мельничук І.В. Особливості емоційного розвитку дітей різного віку та статі. Науковий вісник Південноукраїнського державного

- педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського / Зб.наук.пр. 2002. №11-12. С.149-154.
25. Омельчук Л. Особливості ознайомлення дошкільників з декоративно – прикладним мистецтвом. Режим доступа: // <http://www.svyatoshinruo.kiev.ua/2013-10-10-14-41-03/5069-2016-10-12-06-47-01>
26. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посібник. – К.: Академ-видав, 2008. –432 с.
27. Педагогіка вищої школи: словник-довідник / упор. О. О. Фунтікова. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2007. –130 с.
28. Педагогічний словник / За редакцією дійсного члена АПН України М.Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 527 с.
29. Пиажэ Ж. Избранные психологические труды. М., 1969. – 659 с.
30. Пошивайло О. «Етнографія українського гончарства. Лівобережна Україна» –К.: 1993р.
31. Проворова Є.М. Розвиток емоційної сфери дошкільників в процесі музичної діяльності / Є.М. Проворова // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2012 рік, 9-10 лютого 2013 року / укл. Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна, О. П. Ємельянова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 65-67
32. Проскура О. В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками / О. В. Проскура – К.: Освіта, 1998. – 199 с.
33. Приходько Ю. О. Психологічний словник-довідник : навчальний посібник / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко. – К. : Каравела, 2012. – С. 328.
34. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Х.: Прапор, 2009. – 672 с.
35. Руденко Ю.Д. «Основи сучасного українського виховання». - К.: видавництво ім. Олени Теліги 2003р.

36. Стельмахович М. «Народне дитинознавство» – К.: 1991р.
37. Тарнавська Н. П. Емоційно-розвивальний простір дошкільника в дошкільному навчальному закладі та родині.// Личность в едином образовательном пространстве: Сборник научных статей I Международного образовательного форума (г. Запорожье, 5 -7 мая 2010 года). Часть 2 Конференции «Детство в современном мире: первые 7 лет и вся жизнь», «Информационно-коммуникативное пространство как новая среда личности». – Вид-во «ЛПКС», 2010. – С 201 – 206 - Режим доступа: // <http://eprints.zu.edu.ua/22564/1/%D0%95%D0%BC%D0%BE%D1%86%D1%96%D1%97.PDF>
38. Трофаїла Н. Д. Емоційний розвиток дітей дошкільного віку / Н. Д. Трофаїла // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Педагогічні науки. - 2014. - Вип. 1.45. - С. 155-158. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2014_1.
39. Трофаїла Н.Д. Емоційна сфера дитини та її розвиток у науковій літературі / Н.Д.Трофаїла//Вісник наукової лабораторії «Дошкільна освіта: історія, перспективи розвитку в ХХІ столітті» / [гол. ред. проф. І.П.Рогальська-Яблонська]. –Умань : АЛМІ, 2015. –Вип. IV. –С. 85–88.
40. Трофаїла Н.Д. Розвиток когнітивної сфери та емоцій у дітей дошкільного віку / Н.Д.Трофаїла//Психолого-педагогічний пошук : зб. наук. пр. студентів факультету дошкільної освіти / за ред.. Курка О.І. – Вип. 3. –Глухів: ГНПУ ім.О.Довженка, 2016. –С. 288–292.
41. Тягур В.М., Синетар І.В. Ознайомлення з художніми ремеслами та промислами на уроках трудового навчання в початковій школі, як засіб навчання національним традиціям. Режим доступа: // <http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1648/1/1.pdf>
42. Урунтаева Г.А. Дошкольная психология: Учебное пособие для учащихся средних педагогических учебных заведений. 2-е изд. М.: Издательский центр «Академия», 1997. –336 с.

43. Федоров В. «Вербові мережива» Дошкільне виховання – 1996р. №2, 5,7.
44. Фоменко Е.В. «Формування національної свідомості дітей» – Х.: «Основа» 2009р
45. ШкробтієнкоЛ.П. Емоційно-почуттєвий розвиток та його роль у вихованні патріотичних почуттів старших дошкільників / Л.П.Шкробтієнко // ScienceandEducationaNewDimension. PedagogyandPsychology, III (36), Issue: 74, 2015. –Р.76–78.
46. ШкробтієнкоЛ.П. Казка як засіб виховання патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку//Л.П.Шкробтієнко// Вісник Київського інституту бізнесу і технологій. –К.: ПВНЗ «Київський інститут бізнесу та технологій», 2008. –No2 (9).–С.116–135.
47. ШкробтієнкоЛ.П. Роль емоційно-почуттєвого розвитку особистості у виховному процесі старших дошкільників/ Л.П.Шкробтієнко// Вісник Київськогоінституту бізнесу і технологій. –К.: ПВНЗ «Київський інститут бізнесу та технологій», 2012. –No1 (17). –С.121–122.